

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับพุทธศาสนา สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

ศาสนากับการเมือง

ศาสนากับการเมืองน่าจะเป็นสิ่งที่สนับสนุนและส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นสมมุติเทพซึ่งเกิดจากความเชื่อเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล เมื่อผสมผสานกับสังคมอยุธยาที่นับถือพุทธศาสนา และหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเน้นการสอนเรื่อง “กรรม” การสะสมบุญบารมีในชาติปางก่อนเป็นสิ่งที่ทำให้แต่ละคนมีฐานะที่แตกต่างกันในชาติปัจจุบัน

ความเชื่อต่างๆ ของพุทธศาสนา เมื่อพระมหากษัตริย์นำมาประยุกต์ใช้กับการปกครองอาณาจักร น่าจะทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของเทพเจ้าและผู้ทรงบุญญาธิการอยู่แล้วมีความน่าเกรงขามมากยิ่งขึ้น การยอมรับในอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์ว่ามีมากกว่าบุคคลอื่นๆ ส่อมเพิ่มความชอบธรรมทางการเมืองแก่พระมหากษัตริย์ และทำให้พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมของความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักร

แนวคิดธรรมราชา

แนวคิดธรรมราชาเป็นแนวคิดที่ชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใช้ในการปกครอง โดยมีต้นเค้ามาจากจีนและอินเดียเป็นการปกครองที่ใช้ “ธรรมของพุทธศาสนา” มาเป็นหลักในการปกครองจนกระทั่งผู้ปกครองได้รับสมญานามว่าเป็นพระราชผู้มีธรรม ธรรมิกราช หรือธรรมราชา ทั้งนี้จะเห็นตัวอย่างที่สำคัญคือ

พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย พระองค์ทรงเป็นผู้ที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาและเผยแพร่การปกครองด้วย “ธรรม” จนได้รับนามว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช การปกครองด้วยธรรมหรืออัสยธรรมราชาเป็นหลักในการปกครองซึ่งเป็นแหล่งที่มาของอำนาจควบคุมรัฐและสังคม ส่วน “ธรรม” ในที่นี้หมายถึง “ธรรมทางพุทธศาสนา” ซึ่งกษัตริย์นำมาประพฤติกฎปฏิบัติและเผยแพร่ (ธิดา สาระยา, 2537:21-22)

แม้ว่าฐานะของกษัตริย์อยุธยาจะได้รับอิทธิพลของขอม ซึ่งถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเปรียบเสมือนสมมติเทพที่ได้รับส่วนแบ่งอำนาจมีความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระเจ้าเป็นเจ้า (อาคม พัตถิยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:15) แต่พระธรรมทางพุทธศาสนาที่นำมาประพฤติกฎปฏิบัติกันในสังคม ถ้าพิจารณาตามพฤติกรรมแล้วจะเห็นว่าไม่สามารถแยกธรรมของพระพุทธศาสนาออกจากความเชื่อดั้งเดิมได้ คุณธรรม ความดี และธรรมของพุทธศาสนาซึ่งรวมกันเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ของผู้ปกครองในสังคมใดสังคมหนึ่งจึงได้ชื่อว่าเป็นการปกครองโดยธรรม เพราะฉะนั้นสังคมใดที่มีการปกครองโดยอาศัยความเป็นธรรมราชา กษัตริย์จึงมิได้ยึดศาสนาเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้นำสามารถกำหนดลักษณะ “ธรรม” บนพื้นฐานความเชื่ออันต้องเป็นที่รับรู้ร่วมกันระหว่างผู้ปกครองและประชาชนไม่มากนักน้อย เพราะอำนาจในการควบคุมสังคมเกิดจากการรับรู้ใน “ธรรม” นั้นร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ยังไม่มีตัวบทกฎหมายอย่างชัดเจน การยอมรับของสังคมจึงเป็นส่วนที่ช่วยวางรูปแบบให้แก่การปกครองในสังคมนั้น (ธิดา สาระยา, 2537:26)

แนวคิดธรรมราชาของกษัตริย์อยุธยาเป็นการผสมผสานกับความเชื่อของพราหมณ์ ทั้งนี้เพราะว่าด้วยความกว้างใหญ่ของอาณาจักรอยุธยา จำเป็นที่ฐานะของผู้ปกครองจะต้องศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามและแตกต่างจากคนทั่วไป เพื่อประสิทธิภาพในการปกครองของอาณาจักร แต่ความศักดิ์สิทธิ์อย่างเดียวก็น่าจะทำให้ฐานะของกษัตริย์นั้นแตกต่างจากผู้ใต้ปกครองมากเกินไป ช่องว่างนี้อาจจะทำให้อำนาจของผู้ปกครองซึ่งดูเหมือนว่าจะมีมากอาจจะลดลงก็ได้ ทั้งนี้เพราะขาดความยึดหยุ่น ดังนั้นการนำพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานนั้นทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์มีทั้งความศักดิ์สิทธิ์และทรงคุณธรรม มีความเมตตา กรุณา ดำรงฐานะที่น่า

เกรงขามและน่าสรวททา ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำอาณาจักรผู้ได้ปกครองทั้งหลายต่างนับถือ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ในฐานะผูอุปถัมภ์พุทธศาสนาจึงได้รับการยอมรับจากผู้ปกครองโดยง่าย โดยเฉพาะคำสอนของพุทธศาสนาที่เน้นเรื่อง “บุญบารมี” พระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องที่ยุ้่นับถือพุทธศาสนาได้รับฟังสืบต่อกันมา ความเชื่อในเรื่อง “บุญกรรม” ทำให้เกิดการยอมรับในชาติกำเนิดที่แตกต่างกัน

วรรณกรรมศาสนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง ได้บรรยายถึงการกำเนิดของมนุษย์ โดยเน้นว่าแต่ละคนมีลักษณะของการกำเนิดที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะพระโพธิสัตว์เจ้านั้นมีกำเนิดที่แตกต่างจากมนุษย์ทั่วไปเพราะว่า “เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์พระมารดานั้น บ่ห่อนจะรู้หลงสัทธิ” (ไตรภูมิพระร่วง, มปป:77) ผู้ที่จะเกิดเป็นพญาจักรพรรดิราชนั้นจะเกิดในชมพูทวีปเท่านั้น (ไตรภูมิพระร่วง, มปป:93) และเหล่ามนุษย์ทั้งหลายต่างก็ยำเกรงพญาจักรพรรดิราช เหตุที่ได้เกิดเป็นพญาจักรพรรดิราชนั้นเพราะ “ได้ทำบุญแต่ก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แลรู้จักคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ให้ทานแลรักษาศีลภาวนา” (ไตรภูมิพระร่วง, มปป:94) นอกจากนี้คุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งคือ “ชอบฟังธรรม ทรงปัญญาจิตทุกวาระบมิได้ขาดในวันอุโบสถศีล” (ไตรภูมิพระร่วง, มปป:94)

ดังนั้น แนวคิดธรรมราชาจึงเป็นการนำ “ธรรม” ของพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการปกครอง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ปกครองใช้อำนาจในการปกครองมีความชอบธรรมมากขึ้น การสร้างความชอบธรรมของผู้ปกครองนั้นมีอยู่ในหลายลักษณะด้วยกัน ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงออกซึ่งพิธีกรรม การอุปถัมภ์ หรือการสร้างและทำนุบำรุงสัญลักษณ์ของศาสนา ทั้งนี้เพื่อแสดงฐานะที่เหนือกว่าคนทั้งหลาย และเป็น การอุปถัมภ์ศาสนาตามคุณสมบัติของ “ผู้มีบุญ”

ความสำคัญของแนวคิดธรรมราชา

ลักษณะการปกครองโดยธรรมเป็นการประสานความเชื่อ คุณธรรม ความดี การประพฤติปฏิบัติในสังคมเข้าด้วยกัน ให้เกิดการประสมประสานกลม

กลืนเพื่อให้สอดคล้องอยู่อย่างมั่นคง เมื่อใดก็ตามที่สมคูลแห่งความกลมกลืนถูกกระทบกระเทือน ย่อมหมายถึงความวิบัติของสังคมนั้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าสังคมซึ่งปกครองด้วยการอาศัยความมีธรรมของผู้ปกครองนั้น ผู้ปกครองยึดธรรมและปฏิบัติตามธรรมให้เป็นที่ปรากฏอย่างหนึ่งเพื่อสร้างระเบียบพื้นฐานสำหรับควบคุมสังคมให้เกิดความกลมกลืนและความสมคูลปรากฏในรูปของพฤติกรรมเกี่ยวเนื่องกับคุณธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ (ธิดา สาระยา, 2537:22)

สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่นับถือพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีศาสนาและลัทธิอื่นๆ แต่ก็ไม่มีอิทธิพลกับคนในสังคมมากเท่ากับพุทธศาสนา เมื่อแนวคิดของพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองนำแนวคิดของศาสนาไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่อง “กรรม” หรือ “บุญสมภาร” ซึ่งหมายถึง บุญบารมีที่ได้สะสมมาแต่ชาติปางก่อนและมียมากกว่าคนอื่นมาปรับใช้กับการปกครอง ความยึดหยุ่นของพุทธศาสนา จึงทำให้ผู้ปกครองสมัยอยุธยาเห็นความสำคัญและนำมาปรับใช้ในสังคม แม้ว่าสังคมอยุธยาจะไม่ใช่สังคมที่แบ่งชนชั้นอย่างตายตัว แต่ก็แฝงการสอนให้ยอมรับฐานะของตนโดยอาศัยหลักธรรมชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่สะสมบารมีมากที่สุดตั้งแต่ชาติปางก่อน ดังนั้นเมื่อเกิดในชาตินี้จึงมีฐานะที่แตกต่างจากผู้อื่น

นอกจากนี้พุทธศาสนายังสอนไม่ให้ยึดมั่นในชาติปัจจุบัน เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในชาตินี้เป็นผลจากการกระทำในชาติปางก่อน ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นในชาตินี้จึงต้องยอมรับ เพราะไม่สามารถแก้ไขได้แต่สามารถจะเลือกได้ด้วยการรอในชาติหน้า ซึ่งจะทำให้ได้โดยสะสมบุญในชาติปัจจุบันด้วยการทำบุญทำทานเตรียมสะสมไว้ เมื่อเกิดใหม่ในชาติต่อไปจะได้หลุดพ้นจากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาในชาตินี้ หรือแม้แต่ต้องการฐานะที่ดีกว่า แต่ถ้าใครก็ตามที่ฐานะในชาติปัจจุบันดีพร้อมแล้วก็สามารถจะคงฐานะนี้ไว้ได้ในชาติหน้าด้วยการสะสมบุญในชาติปัจจุบันอีกเช่นกัน

ดังนั้นเมื่อแนวคิดในสังคมอยุธยามีความเชื่อดังที่กล่าวมานี้ผู้ปกครองในฐานะผู้ที่ “สะสมบุญบารมี” มากที่สุดในอาณาจักร จึงแสดงออกซึ่งฐานะที่เหนือกว่าด้วยการอุปถัมภ์พุทธศาสนา ซึ่งตรงตามคำสอนของพุทธศาสนาด้วยการบริจาคทาน เมตตากรุณาและปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยหลักธรรม ปกป้อง

ศาสนาประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่ “บุญน้อย” จึงต้องเชื่อฟังและยอมรับฐานะของผู้ปกครอง เพราะเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมากกว่า เมื่อประชาชนมีความเชื่อไปในแนวเดียวกันจึงสามารถใช้พุทธศาสนาเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมฐานะของพระมหากษัตริย์ได้ ดังนั้นพระมหากษัตริย์อยุธยา โดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนปลาย จะปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัด รวมทั้งการบริจาคทานในโอกาสต่างๆ เป็นจำนวนมาก

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศในฐานะ “ธรรมราชา”

พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ถือว่าเป็นพระมหาธรรมราชา คือส่งเสริมการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ปกครองไพร่ฟ้าด้วย “ธรรม” ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดนำไปใช้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองนั้นจะมีความสงบสุขและพระมหากษัตริย์ พระองค์นั้นจะดำรงฐานะที่เหนือกว่าพระราชาทิ้งปวง พระราชกรณียกิจในด้านอุปถัมภ์พุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่ปรากฏอยู่ทั้งภายในและภายนอกอาณาจักรนั้นล้วนสนับสนุนความเป็น “ธรรมราชา” ของพระองค์ ซึ่งพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์มีดังนี้

การส่งสมณทูตไปลังกา

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระองค์สนพระทัยทำนุบำรุงพุทธศาสนาจนรุ่งเรือง เมื่อลังกาต้องการฟื้นฟูพุทธศาสนาจึงได้ส่งทูตเข้ามาที่ราชสำนักอยุธยา โดยพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงห์ได้ส่งคณะทูตเข้ามาและโปรดให้พระภิกษุสรณังกรแต่งพระราชสาส์นเป็นภาษาบาลีเพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าบรมโกศหนึ่งฉบับ และถวายพระสังฆราชอีกฉบับหนึ่ง คณะทูตที่นำพระราชสาส์นเข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในครั้งนี้มีจำนวน 5 คน และมีเจ้าหน้าที่และบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องร่วมคณะรวมทั้งสิ้น 66 คน (พิมพ์ร่ำไพ เปรมสมิทธิ์ ,2525:60-61)

การเข้ามาของคณะทูตในครั้งนี้ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ หลักฐานจากคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงการจัดพิธีต้อนรับคณะทูตชุดนี้อย่างสมเกียรติ โดยพระองค์ทรงโปรดให้จัดพิธีต้อนรับคณะทูตในพระราชวังใหญ่ และสั่งกรมเมืองเกณฑ์ผู้คนคกแต่งบ้านเมืองให้สะอาดและงดงามจัดและตกแต่งเส้นทางที่คณะทูตผ่าน โดยให้พ่อค้าออกร้านขายผ้าผืนและแพรพรรณต่างๆ พร้อมทั้งให้แต่งช้างบุปผาหนดประดับเครื่องคชาภรณ์พร้อมด้วยพลช้างพลม้าพลรถพลเดินเท้าทุกหมวดหมู่ให้แต่งเครื่องเต็มยศพร้อมด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์ขึ้นประจำตามระยะทางซ้ายขวาตลอดเส้นทาง และทรงโปรดให้ปลูกปะรำเป็นระยะๆ ตลอดทั้งสองฟากถนน มีมหรสพเดินรำประจำอยู่ทุกแห่งตลอดระยะเส้นทางที่คณะทูตอัญเชิญพระราชสาส์นผ่าน (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2511:144-145)

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงโปรดให้คณะทูตที่เดินทางเข้ามา เพื่อขอพระสงฆ์ไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกาได้เดินทางไปบูชารอยพระพุทธรบาทที่เขาสังฆพันธ์คีรี เมืองสระบุรี พระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ในครั้งนี้ทำให้คณะทูตพอใจมาก เพราะชาวลังกาก็มีความเชื่อในการบูชารอยพระพุทธรบาทเช่นเดียวกัน (พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ์ ,2525:62) นอกจากนี้ น่าจะเป็นการแสดงให้คณะทูตประจักษ์ว่าศูนย์กลางพุทธศาสนาได้เปลี่ยนจากลังกามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว และทำให้ดินแดนนี้กลายเป็นดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้การทำนุบำรุงของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

คณะทูตที่เข้ามาในครั้งนี้พระองค์ทรงโปรดให้เข้าเฝ้าที่พระที่นั่งมหาปราสาทพร้อมทั้งถวายเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาส์น ซึ่งมีใจความว่า

ข้าพระองค์เป็นอนุชาผ่านสิงหลทวีปขอโอนเศียร
เกล้าผ่านถวายบังคมมายังพระเชษฐาธิราช พระเจ้า
มหาธรรมราชาผู้ผ่านภิกขุกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา
ด้วยข้าพระองค์ได้ทราบพระเกียรติยศเกียรติคุณ
ของพระเชษฐาธิราชว่าทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใส

ในพระรัตนตยาธิคุณ แผ่นเนื้อเกือหนูนแก่สมณชี
 พราหมณาจารย์ถ้วนหน้า บำรุงพระพุทธศาสนา
 เป็นศาสนูปถัมภกโปรดให้หมู่สงฆ์เล่าเรียนพระ
 ไตรปิฎกเป็นนิจกาล และคัดลอกจดจารแบบแผน
 พระไตรปิฎกไว้ พระคุณเหล่านี้เป็นเครื่องจูงใจ
 ข้าพระองค์ซึ่งอยู่ห่างต่างประเทศ ให้ส่งเครื่อง
 ราชบรรณาการมาถวายบังคมชมพระบารมี อนึ่ง
 ข้าพระองค์มีจิตใจที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนา แต่
 ในลังกาทวีปแบบแผนพระปริยัติธรรมขาดบกพร่อง
 เคลื่อนคลาด ทั้งภิกษุสงฆ์ที่เฉลียวฉลาดอาจจะ
 รอบรู้ในพระไตรปิฎกก็ไม่มีโดยเหตุนี้ข้าพระองค์
 ขอพระบารมีพระเชษฐาธิราชเจ้าโปรดพระราชทาน
 ซึ่งภิกษุสงฆ์ที่รอบรู้พระปริยัติศาสนาเพื่อได้สั่งสอน
 ชาวลังกาที่เลื่อมใส เป็นอายุพระพุทธศาสนาสืบไป
 สิ้นกาลนานเทอญ (คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การ
 ขุนหลวงหาวัด, 2515:145-146)

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศรับพระราชสาส์นแล้ว พระองค์
 ทรงโปรดให้ขุนนางผู้ใหญ่มาประชุมเพื่อปรึกษาหารือเรื่องที่ลังกาขอพระภิกษุ
 พร้อมทั้งทรงโปรดให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้คัดเลือก พระภิกษุที่มีความรู้แตกฉาน
 ในพระไตรปิฎกและพระปฏิมากรจำนวนหนึ่งเพื่อเป็นธรรมบรรณาการส่งไปลังกา
 ซึ่งผลการคัดเลือกได้พระราชกณะ 2 รูป คือพระอุบาลีและพระอริยมนูซึ่งเป็นพระที่
 เครื่องครัดธรรมวินัย และพระมหามานะที่มีชื่อเสียงทางด้านวิปัสสนา พร้อมทั้งพระ
 กรรมวาจาจารย์อีก 5 รูปรวมทั้งพระไตรปิฎกและเครื่องบรรณาการอื่นๆ อีกจำนวน
 มาก (พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ, 2525:62)

คณะธรรมทูตออกจากกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาเดินทางประมาณหนึ่งเดือน
 ก็ถึงเมืองท่าตริณโคมาลีในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2295 (พิมพ์รำไพ เปรมสมิทธิ,

2525:65) ซึ่งคณะธรรมทูตชุดนี้ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากราชสำนักลังกา ทั้งนี้เพราะพระเจ้าเกียรติศรียราชสิงห์ทรงมีเชื้อสายทมิฬ แต่พระองค์เติบโตในราชสำนักสิงหลและทรงนับถือพุทธศาสนา แต่พระองค์ทรงไม่มั่นใจในความจงรักภักดีของเหล่าขุนนางชาวสิงหล ทั้งนี้เพราะความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในลังกาในสมัยของพระเจ้าทวานัมปิยทิสสะว่ากษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาเท่านั้นที่จะได้ครองราชบัลลังก์ลังกา (Walpola Rahula, 1963:62 อ้างใน พิมพ์ราไพ เปรมสมิทธิ์, 2525 :60)

การฟื้นฟูพุทธศาสนาของราชสำนักลังกาในครั้งนี้มีผลประโยชน์ทางการเมืองแฝงอยู่ ดังนั้นการต้อนรับคณะทูตจากกรุงศรีอยุธยาจึงจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อให้จุดประสงค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาในครั้งนี้บรรลุเป้าหมายของพระเจ้าเกียรติศรียราชสิงห์ที่ต้องการให้ขุนนางในราชสำนัก และประชาชนชาวสิงหลยอมรับพระองค์อย่างสนิทใจ ดังนั้นพระองค์จึงใช้พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่สิงหล นับถือมาช้านานเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงให้แก่ราชสำนักของพระองค์ เมื่อคณะพระภิกษุเดินทางถึงลังกาจึงได้รับการต้อนรับอย่างดีจากชาวพื้นเมือง และพระองค์ทรงโปรดให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไปต้อนรับคณะทูต และนำทางเข้าสู่เมืองแคนดี จัดการให้พบกับผู้แทนของพุทธศาสนาฝ่ายลังกาและพระองค์ทรงจัดให้พระภิกษุพำนักที่วัดบุปผาราม ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณพระบรมมหาราชวัง ส่วนฆราวาสที่เดินทางไปด้วยนั้นพระองค์ทรงโปรดให้พำนักที่ส่วนรับรองแขกเมืองในพระบรมมหาราชวัง และยังกำชับให้อำนวยความสะดวกให้กับคณะทูตชุดนี้เป็นอย่างดีอย่าให้ขาดตกบกพร่อง (ประชุมจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา ภาค 1 ,2510:69)

การประดิษฐานพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ในลังกาครั้งนี้สร้างชื่อเสียงให้กับทั้งสองฝ่ายอย่างมาก เพราะชาวลังกาถือว่าการฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งนี้เป็นครั้งประวัติศาสตร์ ทางลังกาได้จัดบันทึกลงในเอกสารร่วมสมัยและเอกสารของทางราชการ เช่น Syamavamanava เขียนโดยเอลเลโปละ ราชทูตที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา, บันทึกของวิลพาเคทะระราชทูตที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา, Kusalakriyami Sandesaya (Kirti Sri Caritaya) เขียนโดยหลานปู่ของวิลพาเคทะระ เอกสารที่เขียนโดยบุคคลในขณะราชทูต เก็บไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติศรีลังกา

และสยามมุสัปปวัตต (Syamopasampadavat) เขียนโดยพระสิทธิราชรถพุทธรักขิต ศิษย์ของพระสังฆราชสรณังกร ซึ่งได้รับการอุปสมบทจากพระอุบาลี (รายละเอียด ในพิมพ์รำไพ เปรมสมิทธ์ ,2525)

ส่วนพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในด้านการทำนุบำรุงพุทธศาสนาย่อมเป็นที่ยอมรับของรัฐในเอเชียที่นับถือพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะผลจากการประดิษฐานสยามวงศ์ในลังกาทวีป ซึ่งถือว่าเป็นดินแดนที่เก่าแก่และครั้งหนึ่งอาณาจักรสุโขทัยเคยรับพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาประดิษฐานจนรุ่งเรือง แต่ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศกรุงศรีอยุธยากลายเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พุทธศาสนาที่สำคัญ

การบูรณะและปฏิสังขรณ์วัด

การบูรณะและการสร้างวัดเป็นการกระทำที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดของผู้ปกครองนั้นมีความเป็น “ธรรมราชา” มากน้อยเพียงใดสำหรับสังคมที่นับถือพุทธศาสนา เพราะวัดเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ซึ่งเป็นชนชั้นพิเศษเพราะเป็นสาวกของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นผู้ทรงศีลที่มีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดตามหลักธรรมคำสอนของศาสดา นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ชุมนุมของชุมชน เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสาร เป็นสถานพยาบาล และเป็นที่พึ่งของชุมชน ดังนั้นการสร้างวัดของพระมหากษัตริย์ก็เป็นการแสดงออกถึง “ฐานะที่ดีกว่า” ในรัชกาลใดก็ตามที่มีการส่งเสริมให้สร้างและบูรณะวัดมักจะรับการยกย่องหรือกล่าวถึง ซึ่งสมัยอยุธยาตอนปลายคือสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สมัยของพระองค์รู้จักกันในนามว่า “ครั้งบ้านเมืองยังดี” ทำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวไว้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงบูรณะวัดต่างๆ เช่น วัดมหาสาร วัดกุฎีดาว วัดวรเสลา วัดราชบูรณะ วัดวรโพธิ์ วัดพระปรางค์ เป็นต้น นอกจากนี้ทรงสร้างพระนอนขนาดใหญ่ บริเวณจักรพรรดิเป็นจำนวนมาก ออกกฎหมายห้ามมิให้ใครฆ่าสัตว์ในบริเวณพระนครศรีอยุธยาข้างทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ข้างละโยชน์ (ทำให้การชาวกรุงเก่า, 2515:149-150)

นอกจากการบูรณะวัดต่างๆ แล้ว คำให้การชาวกรุงเก่า ยังยกย่องพระนามของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า “พระมหาธรรมราชา” และได้บันทึกพระราชกรณียกิจของพระองค์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้ว่า พระองค์ได้บำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคแก้วแหวนเงินทองแก่യാจกวมพิภเป็นอันมาก นอกจากนี้พระองค์ได้พระราชทานทรัพย์เพื่อปฏิสังขรณ์วัดที่ทรุดโทรมปีละร้อย พระราชทานผ้าไตรเพื่อทอดกฐินตามวัดต่างๆ อีกปีละร้อยไตร พระราชทานทรัพย์เพื่อจัดมหรสพสมโภชพระพุทธรูป 4 องค์คือพระพุทธรูปสุรินทรองค์หนึ่ง พระพุทธรูปที่เมืองนครศรีธรรมราชองค์หนึ่ง พระพุทธรูปที่เมืองพิษณุโลกองค์หนึ่ง พระพุทธรูปที่กรุงศรีอยุธยาองค์หนึ่ง โดยพระราชทานองค์ละ 50 ทุกปีมิได้ขาด สำหรับพระพุทธรูปนั้นพระองค์พระราชทานทรัพย์ปีละร้อย และเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาพระองค์ทรงสมทานอุโบสถศีลเดือนละ 8 ครั้ง และเมื่อพระบรมวงศานุวงศ์หรือมหาดเล็กอายุครบวษาพระองค์จะเป็นธุระในการจัดอุปสมบท ถ้ายังไม่ได้อุปสมบททรงไม่ได้รับราชการ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:150-151)

การบูรณะซ่อมแซมสถานที่ต่างๆ ปรากฏอย่างมากมาย ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ นอกจากวัดที่กล่าวข้างต้นแล้วใน พ.ศ. 2278 โปรดให้พระยาราชสงครามว่าที่สมุหกลาโหมเป็นแม่กองในการซ่อมแซมพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท “ซึ่งกรำคร่าอยู่นั้น ให้รื้อเครื่องบนลงปูลงใหม่” พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทใช้เวลาซ่อมแซมถึงสิบเดือน พระที่นั่งองค์เก่าหุ้มแต่คิวกไม้ได้ปิดทองพระองค์โปรดให้ปิดทองยอดช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง บราลี เเชิงกอน ดอกจอกทั้งสิ้น” ส่วนพระที่นั่งอีกสององค์โปรดให้บูรณะเช่นกัน โดยพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ใช้เวลาซ่อมแซมหกเดือน พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ใช้เวลาซ่อมแซมแปดเดือน (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลข เล่ม 2, 2516:219-221)

ในปี พ.ศ. 2285 หลังจากที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ลาผนวชแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้พระองค์เป็นแม่กองในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ใหม่ พระเศียรพระพุทธรูปปฏิมากรองค์ใหญ่ในวัดมณฑลพิตรซึ่งหักอยู่นั้นโปรดให้ยกขึ้นต่อใหม่ให้สมบูรณ์ดังเดิม พระมณฑปเดิมนั้นให้ก่อใหม่ให้เป็นพระวิหารใช้เวลาบูรณะทั้งสิ้นสองปีเศษกว่าจะแล้วเสร็จ

วัดพระรามเป็นอีกวัดหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงโปรดให้บูรณะซ่อมแซมใช้เวลาปีเศษจึงสำเร็จและให้จัดงานฉลอง นอกจากนี้เจ้าวังหน้ายังได้รับมอบหมายให้เป็นแม่กองในการบูรณะวิหารสมเด็จพระบรมมหาราชวังด้วย โดย “โปรดให้หรือเครื่องบนลงมาทำใหม่สิบเดือนจึงสำเร็จ” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2,2516 : 223)

การบูรณะวัดและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวังของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ น่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้ที่เหมาะสมมากที่สุดในการขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ (แม้ว่าการบูรณะสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเกิดขึ้นในขณะที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็ตาม) และยังเป็น การแสดงถึง “บุญญาธิการ” ที่ทำให้บ้านเมืองรุ่งเรือง และการอุปถัมภ์พุทธศาสนาของพระองค์เป็นการแสดงว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ใฝ่ในศีลธรรมเป็น “ธรรมราชา” แม้ว่าพระองค์จะชิงราชสมบัติมาจากหลานก็ตาม และการกำจัดศัตรูทางการเมืองภายหลังการขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์จะเป็นไปอย่างรุนแรง แต่ภาพเหล่านั้นจะไม่ปรากฏให้เห็นในยุคสมัยของพระองค์ สิ่งที่ปรากฏออกมาในยุคสมัยของพระองค์คือ ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาและความสงบสุขของบ้านเมือง “ปราศจากศึกสงครามและโจรผู้ร้าย จนบ้านเรือนของราษฎรทั้งหลายไม่ต้องล้อมรั้ว ลงสลัก ลิ่ม และกลอน” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด,2515:154)

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาเป็นแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับความเชื่อของคนในสังคมสมัยอยุธยาตอนปลายหรือแม้แต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะภาพการชิงอำนาจและการกำจัดศัตรูของพระองค์ไม่ได้ถูกนำมากล่าวถึง เพราะเชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ที่มีบารมีควรจะได้ครองราชสมบัติ และเหตุผลประการต่อมาคือการขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไม่มีกฎเกณฑ์ที่รองรับอย่างแน่นอนว่าต้องเป็นเจ้าวังหน้า หรือพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์องค์ที่ครองราชย์อยู่ขณะนั้น ทั้งนี้ความเหมาะสมขึ้นอยู่กับฐานอำนาจทางการเมืองของบุคคลนั้นๆ เป็นสำคัญ

พระเกียรติคุณในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศไม่ได้ปรากฏอยู่ในเฉพาะสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แม้แต่หลักฐานที่แต่งหรือชำระใน

สมัยรัตนโกสินทร์ที่มักจะกล่าวในเชิงตำหนิราชวงศ์บ้านพลูหลวง ว่าเป็นต้นเหตุที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องเสียเอกราชยังได้กล่าว ยกย่องสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า “เป็นผู้มีบุญญาภินิหารมาก ประกอบด้วยอิสริยยศมหิทธิศักดิ์คาเดชาอนุภาพมาก” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับภาษามคอและคำแปล, 2459:20) โดยเฉพาะ คำอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา หลักฐานได้กล่าวยกย่องพระองค์ว่า “ทรงสร้าง อาราม และบริเวณวิหารและโรงอุโบสถ ได้บำเพ็ญการกุศลต่างๆ มีการรักษาศีล และบริจาคทาน เป็นต้น ทั้งให้ซ่อมแซมพระนครให้งามดีเป็นที่โรมรรมณีสถาน เช่นกับวิมานในเทวนคร และประดับไปด้วยเงินทอง และประดับไปด้วยกระจก” นอกจากนี้พระราชพงศาวดารฉบับเดียวกันยังได้กล่าวถึงผลการทำนุบำรุงบ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ว่าทำให้กรุงศรีอยุธยา “ปรากฏประหนึ่งว่าเทวนครยัง มหาชนให้เจริญแล้วอยู่ในความสุขมาก” และพระเกียรติคุณของพระองค์ก็เผยแพร่ ไปถึงนอกอาณาจักรเพราะ “พระองค์เสวยสมบัติโดยชอบธรรม เคารพบนอบ พระรัตนตรัย ทรงไว้ซึ่งศีลาจารธรรม กิตติคุณก็ปรากฏไปถึงชาวลังกาทวีป” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับภาษามคอและคำแปล, 2459:21)

งานทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นงานสำคัญของกษัตริย์สมัยอยุธยา เพราะเป็นรูปแบบเถรวาท ซึ่งเห็นว่าการจรจรโลง “ธรรม” ไว้เป็น เป้าหมายที่สำคัญ อย่างหนึ่งของรัฐ และการที่กษัตริย์ทำนุบำรุงคณะสงฆ์โดยการถวายคนและที่ดินไว้ เป็นกำลังของศาสนารวมทั้งการสร้างและบำรุงวัดด้วยนั้น นอกจากจะเป็นประโยชน์ ต่อสังคมโดยตรงแล้ว ยังถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจโดยตรงของพระมหากษัตริย์ และการแสดงออกถึงความป็นองค์ศาสนูปถัมภกยังเป็นการเพิ่มความชอบธรรมการ เป็นพระมหา-กษัตริย์ของพระองค์ และเป็นการสร้าง “บุญสมภาร” ทำให้ฐานะทาง การเมืองของพระองค์มั่นคงมากยิ่งขึ้น (อาคม พงษ์และนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:24) โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ น่าจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงประสบ ความสำเร็จในการนำพุทธศาสนามาสร้างความชอบธรรมทางการเมืองในระดับหนึ่ง เพราะหลักฐานประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงได้ บันทึกความรุ่งเรืองใน สมัยของพระองค์ไว้มาก จนกระทั่งสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจะกลายเป็นยุค สมัยเดียวที่โดดเด่นและสงบสุขมากที่สุดเมื่อกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แม้ว่า

การ กล่าวยกย่องรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศส่วนหนึ่งจะเกิดจากอิทธิพลยุคสมัยของการชำระพระราชพงศาวดาร แต่การที่ผู้ชำระเลือกสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดดเด่นมากกว่ายุคอื่น ๆ โดยเฉพาะการฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา

พิธีกรรม

อาคม พัตติยะ ได้กล่าวถึงความสำคัญของพิธีกรรมสำหรับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งภาวะของความเป็นรัฐ และเป็นเครื่องหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์จะต้องประกอบพิธีกรรมให้ถูกต้อง โดยได้แบ่งพิธีกรรมออกเป็น 4 ประเภทได้แก่ (1) พิธีส่วนองค์พระมหากษัตริย์ (2) พิธีเกี่ยวกับสวัสดิภาพและความอุดมสมบูรณ์ (3) พิธีที่เป็นประโยชน์ในการชักจูงและตรวจตราความพร้อมเพียงในด้านกำลังคนและความรู้ความสามารถของพนักงานเจ้าหน้าที่ (4) พิธีที่เกี่ยวกับศาสนาและประเพณี (อาคม พัตติยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:27-28) แต่ในที่นี้จะแบ่งพิธีกรรมที่ปรากฏในสังคมอชฺชยาดอนปลายออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน ซึ่งพิธีต่างๆ เหล่านี้ส่วนเกี่ยวข้องกับราชสำนักคือพิธีกรรมเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยตรง ประการที่สองคือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความสงบสุขของราชอาณาจักรเพื่อความมั่นคงทางการเมือง ประการที่สามพระราชพิธี บูชาพระพุทธรูป

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

พิธีที่สำคัญมากพิธีหนึ่งเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์คือพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์ผู้ประกอบพิธีกรรมจะต้องเป็นพราหมณ์เท่านั้น เพราะพราหมณ์เป็นผู้ทรงศิลปศาสตร์จึงจะสามารถประกอบพิธีได้ถูกต้องตามคัม

คำรับเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์แก่พระมหากษัตริย์ (อาคม พัตติยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:14)

คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวไว้ว่าในพิธีบรมราชาภิเษกพระมหากษัตริย์จะประทับนั่งเหนือตั่งไม้มะเดื่อซึ่งถือว่าเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และต้องมีเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับเฉพาะพระมหากษัตริย์ ซึ่งประกอบด้วยพระมหามงกุฎ พระแสงขรรค์ พัดวาลวิชนี ธารพระกร ฉลองพระบาทคู่ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:262) นอกจากนี้ยังต้องมีการจารึกนามพระมหากษัตริย์ลงในพระสุพรรณบัฏ มีกรอบที่ประดับด้วยแก้วมณี และมีพานรองรับ จุดประสงค์ของการกระทำพิธีบรมราชาภิเษกเป็นการแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์องค์นั้นๆ มีบุญญาธิการเหนือกว่าคนอื่นๆ นอกจากนี้การให้พรหมณ์เท่านั้นเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทำให้พิธีมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะมากขึ้น เพราะเป็นการปิดโอกาสบุคคลที่มีอำนาจและบารมีไม่เพียงพอ เนื่องจากผู้ที่มีฐานะเหนือกว่าบุคคลอื่นๆ เท่านั้นจึงจะคิดกันไม่ให้เหล่าพรหมณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีนี้ตกไปอยู่ในหมู่ราชสำนักอื่นๆ (อาคม พัตติยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:15)

การประกอบพิธีบรมราชาภิเษกเป็นการแสดงออกซึ่งขั้นตอนของการขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ คนทั่ว ๆ ไปย่อมสามารถประจักษ์ในพิธีนี้ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า การประกอบพิธีนี้เท่านั้นที่จะทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์องค์นั้นมีความมั่นคง เบื้องหลังแนวความคิดของการเป็นพระมหากษัตริย์หรือเกรทีบุคคลใดเหมาะสมจะเป็นพระมหากษัตริย์นั้น คือแนวคิดของพุทธศาสนาที่เชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “กรรม” หรือผู้มีบุญเท่านั้นที่จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ โดยไม่จำเป็นว่าคนๆ นั้นจะมีเชื้อสายของราชวงศ์อย่างแท้จริงหรือไม่ ซึ่งหมายความว่าพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ก็อาจจะไม่ใช่ผู้ที่เหมาะสมจะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์เสมอไป หรือแม้แต่ผู้ที่มีความสามารถทางด้านการสงครามหรือการปกครองก็อาจจะเป็นผู้ที่ไม่เหมาะสมจะเป็นพระมหากษัตริย์ เพราะขาด “บารมี” จากชาติปางก่อนมาสนับสนุน เพราะ “การจะกำหนดว่าผู้อ้างสิทธิในราชวงศ์คนไหนและกว้างไปกว่านั้นคือลำดับชั้นใด ในระบบที่เป็นทางเลือก ซึ่งควรได้รับการยอมรับว่ามีสิทธิธรรมในทางปฏิบัติแน่นอนว่าปัจจัยนั้นก็คือความสำเร็จทางทหาร และความสามารถใน

การปกครอง แต่สำหรับคนไทยแล้วสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงการแสดงออกภายนอกของพลังภายในที่อยู่ลึกกว่า พลังนี้ในความเชื่อทางพุทธศาสนาถือว่าค้ำจุนระเบียบทางศีลธรรมของโลก ... ตามทัศนะความเชื่อแบบพุทธที่ถือเป็นแบบฉบับ หัวใจของสิทธิธรรมของราชวงศ์อยู่ที่แนวคิดเรื่อง “บุญ” (บารมี) (ลอเรน กิซิก, 2530:47)

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาซึ่งราชสมบัติสำเร็จแล้ว พระองค์ยังไม่ยอมรับการสถาปนาขึ้นครองราชสมบัติทันที ทั้ง ๆ ที่เหล่าขุนนางทั้งหลายต่างมีความเห็นพร้อมกัน แต่พระองค์กล่าวว่า “เราจะช่วยรักษาราชการไปพลางก่อนกว่าผู้มิบุญจะมีมานี่พอจะได้อู่” ทั้งนี้เพราะพระองค์ยังขาดสิทธิธรรมทางพุทธศาสนา แต่ขณะที่พระองค์ประทับเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์ล่องกลับมายังกรุงศรีอยุธยา พระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ผ่านหน้าเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์วนเวียนรอบเรือพระที่นั่งนั้น พระยาไชยทัณฑ์ พระราชโกษา หลวงราชพิมล ขุนสมเด็จพระชั้น หลวงประไชยชีพ ซึ่งลงในเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์นั้น ร้องกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวฯ ตรัสว่าเห็นแล้ว (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, 2504:936-937) ดังนั้น เมื่อถึงเดือน 4 พระองค์จึงให้ทำพิธีปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติ เป็นการสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวงด้วย

บุคคลที่ขึ้นครองราชสมบัติสมัยอยุธยา นั้นไม่ได้หมายความว่าถ้ามีความสามารถเฉพาะตัวแล้วก็จะขึ้นครองราชสมบัติได้หรือแสดงว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติที่เหมาะสม แต่ทั้งนี้ต้องมีคุณสมบัติที่อิงความเชื่อทางพุทธศาสนาด้วย เพราะสังคมที่นับถือพุทธศาสนาอย่างค้ำคอและยาวนานเช่นสังคมอยุธยานี้ อำนาจทางโลกและอำนาจทางธรรม หรืออำนาจของพุทธศาสนาต้องพึ่งพาเกี่ยวเนื่องกัน เพราะคนในสังคมมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การพึ่งพิงพุทธศาสนาอย่างเดียวจะทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์มั่นคง แต่เป็นการเสริมความชอบธรรมของการใช้อำนาจทางโลกของพระมหากษัตริย์ให้มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยอมรับมากขึ้น เพราะฉะนั้นการประกอบพิธีของราชสำนัก โดยเฉพาะพิธีบรมราชาภิเษกจะทำให้ผู้ที่ขึ้นครองราชสมบัติ หรือผู้ที่สืบสันตติวงศ์มีความชอบธรรมและเป็นการประกาศฐานะการปกครองราชบัลลังก์อย่างเป็นทางการ

พิธีเกี่ยวกับความสงบสุขและความมั่นคงทางการเมือง

พิธีแรกที่จะกล่าวถึงคือพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีดื่มน้ำสาบานเป็นพิธีที่สำคัญมาก พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทุกคนจะต้องเข้าร่วมพิธีนี้ ผู้ที่ไม่เข้าร่วมพิธีถ้าไม่มีเหตุผลอันสมควรจะต้องโทษกบฏ พิธีนี้จะจัดขึ้นปีละสองครั้งครั้งแรกจะมีขึ้นในเดือนห้าขึ้นสามค่ำ และครั้งที่สองจะมีขึ้นในเดือนสิบแรมสิบสามค่ำ ผู้ประกอบพิธีนี้คือพราหมณ์และมีพระสงฆ์เข้าร่วมพิธีด้วย (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม , 2534 :22)

ตามหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ได้บรรยายถึงลักษณะของพิธีอย่างละเอียดพิธีนี้ว่าจะจัดขึ้นที่วิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ โดยเจ้าพนักงานกรมสังฆการีจะเป็นผู้เชิญพระคัมภีร์ พระพุทธศาสนาตร์เข้าไปตั้งไว้บนพานทองคำสองชั้น และพระมหाराชครูพิธิพราหมณ์จะเชิญพระคัมภีร์ไสยศาสนาตร์เข้าไปตั้งไว้บนพานทองคำเช่นเดียวกับพระคัมภีร์พุทธศาสนาตร์ ซึ่งผู้ร่วมพิธีจะมีทั้งพราหมณ์และพระสงฆ์ซึ่ง “ซีพ่อพราหมณ์ตั้งพราหมณ์ตั้งพระราชาพิธิไสยเวททางคศาตร์ทุกประการ ตามวิธีพ่อพราหมณ์ ฝ่ายพุทธศาสนาตร์นั้น พระพิมพ์ลธรรม พระราชาคณะผู้ใหญ่ 1, พระธรรมโกคม พระราชาคณะ1, พระธรรมเจดีย์ พระราชาคณะ 1, พระเทพโมลี พระราชาคณะ1, พระพรหมมณี พระราชาคณะ 1, พระพุทธาจารย์ พระราชาคณะ 1, พระสุเมธาจिरพระราชาคณะ, พระครูพิธิสองรูป รวมเป็น 9 รูปสำหรับเจริญน้ำพระพุทธรมนต์ นอกจากนี้ยังต้องอัญเชิญพระแสงดาบ 12 องค์แทงลงในน้ำที่เตรียมไว้ในพระเด้า โดยพราหมณ์จะเป็นผู้ดำเนินการในขั้นตอนนี้มีพระมหाराชครูปุโรหิตาจารย์ พระครุหมหิธรอ่านคาถาพระราชโองการแช่งน้ำเป็นภาษาโบราณซึ่งก็เป็นคำสาปแช่งน้ำสาบาน เพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์และเหล่าขุนนางทั้งหลายใช้คัม พิระมหากษัตริย์จะเสด็จมาร่วมพิธีนี้ด้วยโดยในเดือนห้าพระองค์จะทรงเครื่องต้นและทรงพระมหาพิชัยมงกุฎ ส่วนเดือนสิบทรงเครื่องต้นอย่างน้อยเสด็จโดยขบวนพยุหยาตราพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายเตรียมพาน ซึ่ง

ประกอบด้วยรูป เทียนข้าวตอกดอกไม้ เพื่อนำไปถวายพระบรมรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (พระเจ้าอู่ทอง) ในหอพระเทพบิดร ซึ่งฝ่ายหน้าถวายบังคมหน้าหอ ฝ่ายในถวายบังคมหลังหอ แล้วจึงมารับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยา ฝ่ายหน้ารับพระราชทานน้ำข้างหน้าพระลานมหาวิหารปราสาท ฝ่ายในและภรรยาข้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานน้ำตามพระระเบียงและหลังพระมหาวิหารปราสาท ปราสาท ฝ่ายเจ้านั้นตั้งแต่พระมหาอุปราช กรมพระราชวัง ตลอดไปจนถึงเจ้าฟ้าเจ้าทรงกรมและไม่ทรงกรม หม่อมเจ้า เจ้าราชินิกุล เชื้อพระวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ขุนนางตั้งแต่เจ้าพระยา เจ้าพระยาจตุสดมภ์ทั้งสี่ พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน ทนาย มหาเล็ก ขอเฝ้า ไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปี ทั้งหมดนี้ต้องเข้าร่วมพิธีค้ำน้ำสาบานทั้งสิ้น(คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ,2534:22-24)

พิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยานี้สำคัญมาก ผู้ใดขาดหรือไม่เข้าร่วมพิธีจะมีโทษฐานกบฏ นอกเสียจากว่าบวชหนักไม่สามารถเข้าร่วมพิธีได้จึงจะอนุโลม นอกจากนี้ยังมีกฎหมายห้ามผู้ที่เข้าร่วมพิธี “ห้ามสวมแหวนนาก แหวนทอง และกินข้าวกินปลา กินน้ำ แลข้าวอาตุก่อนค้ำน้ำพิพัท” และยังมีกฎหมายในการค้ำน้ำอีกว่า “ถ้ากินน้ำพิพัทออกหนึ่ง แลยื่นให้แก่กัน กินแล้วแลมิได้ใส่ผม เหลือนั้นล้างเสีย โทษเท่านี้ในระวางกบฏ” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 กฎมณเฑียรบาล เล่ม 1, 2529:85)

ประเพณีการค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยานี้ทุกครั้งที่มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินก็จะมีพิธีนี้ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ความจงรักภักดีของขุนนางทั้งหลายด้วย แต่ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศไม่ปรากฏว่ามีขุนนางไม่เข้าร่วมพิธีนี้ เช่น เมื่อสมัยสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติพระยาหุเชิงข่านไม่ได้เข้าร่วมพิธีเนื่องจากกลับไปบ้านป่าตั้งแต่ปลายรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ แต่เมื่อได้ข่าวการผลัดแผ่นดินก็รีบเดินทางกลับมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเพทราชาแต่มาไม่ทันพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยา สมเด็จพระเพทราชาก็ทรงยกโทษให้และให้พระยาหุเชิงข่านถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตามธรรมเนียม (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:123)

ส่วนพระยายมราชสังข์ซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา และพระยาราม เดิมซึ่งครองเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ไม่ได้เข้าร่วมพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยาเช่นกัน แสดงว่าไม่ยอมอ่อนน้อมคือกบฏ “พระยาทั้งสองก็บังเกิดมานะกระด้างกระเดื่องขัดรับสั่ง แข็งเมืองอยู่มิได้เข้ามาถวายบังคม จึงปรึกษาด้วยพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวรว่า ซึ่งหัวเมืองทั้งสองเป็นกบฏแข็งเมืองอยู่จะนี้จะไว้ซำมิได้ จำจะเกณฑ์กองทัพยกไปตีเสียจึงจะชอบ”(พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถ เลขา เล่ม 2,2516: 135-136)

ดังนั้นพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยานี้กล่าวได้ว่าเป็นพิธีที่ตรวจสอบความพร้อมเพรียงและการยอมสวามิภักดิ์ของขุนนางทั้งในราชธานี และหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย การที่บุคคลมิใดก็ตามถ้าขุนนางเข้าร่วมพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยาครบถ้วนก็แสดงถึงอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์องค์นั้นว่าปราศจากการท้าทายอำนาจ และแสดงถึงความชอบธรรมในการขึ้นครองราชบัลลังก์ด้วย แต่ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดขึ้นครองราชย์แล้วมีขุนนางขาดพิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยา ก็เป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์องค์นั้นที่จะต้องแสดงความชอบธรรมและบารมีว่ามีมากกว่าด้วยการยกทัพไปปราบปรามดังเช่นที่สมเด็จพระเพทราชาปราบกบฏเมืองนครราชสีมา และเมืองนครศรีธรรมราช

พิธีค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยาก็เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีที่ชาวเมืองนั้น นับถือ พิธีพราหมณ์ และพุทธเข้าด้วยกัน พระมหากษัตริย์ประกอบพิธีนี้เพื่อความมั่นคงทางการเมือง และเป็นการประกันความจงรักภักดีทุกคนที่ค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยานี้เท่ากับเป็นการประกันความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ ถ้าคิดทรยศก็ให้ตายลงด้วยคมหอกคมดาบดังคำที่แข่งไว้ในพิธีค้ำน้ำ

นอกจากนี้คำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงพิธีต่างๆ ที่ราชสำนักอยุธยา จะต้องประกอบพิธีต่าง ๆ เรียกว่าพระราชพิธี 12 ราศี ซึ่งพิธีที่สำคัญ เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธีที่พระมหากษัตริย์ต้องประกอบเพราะราชบุตรของกรุงศรีอยุธยาประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ซึ่งถือว่าเป็นสัญญาบอกว่าถึงฤดูเพาะปลูก การประกอบพิธีนี้เป็นขวัญและกำลังใจให้กับราษฎร ถ้าปีใดน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกได้ผลดี บ้านเมืองก็สงบสุข แต่ถ้าการเพาะปลูกไม่ได้ผลเกิด

ข้าวยากหมากแพงราษฎรได้รับความเดือดร้อน โจรผู้ร้ายชุกชุม ก็อาจจะเกิดผลกระทบต่อความมั่นคงของราชอาณาจักรได้

นอกจากพระราชพิธีที่ราชสำนักจะต้องประกอบเหล่านี้แล้ว สมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเมื่อเกิดอาเพศหรือเกิดความผิดปกติของธรรมชาติ พระองค์โปรดให้กำจัดเหตุเภทภัยอันผิดปกตินั้นเสีย ซึ่งน่าจะเป็นการแสดงถึงบุญบารมีของพระองค์ และเพื่อความสุขของอาณาประชาราษฎร์ด้วย เช่นเมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสด็จฉลองวัดนางคำ ซึ่งเกิดฝนตกชุกมากพระองค์โปรดให้ไปนิมนต์พระอาจารย์วัดพันทาบ แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ มาช่วยนั่งสมาธิห้ามฝน แต่พระอาจารย์วัดพันทาบไม่ว่างก็โปรดให้พระญาณรักจิตพระราชอาคันตุกะฝ่ายวิปัสสนาธุระมาประกอบพิธีแทน ซึ่งปรากฏว่าฝนนั้นไม่ตกถึงสามวันแต่เมื่อเลิกงานแล้วจึงเกิดฝนตกใหญ่(พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2,2516:236-237)

นอกจากนี้ ตามคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ในการดูแลทุกข์สุขของราษฎรว่า “ครั้งหนึ่งเกิดฝนแล้งราษฎรทำนาไม่ได้ผล ทั้งผลไม้และผักปลาที่กินนคาร์ พระองค์จึงรับสั่งให้นิมนต์พระอาจารย์อริยวาสิอริยวงศัมหคฺหา (สมเด็จพระอริยวงศาคณาณ) กับพระอาจารย์คามวาสีพระพิมลธรรมมาปรึกษาเพื่อจะทำให้ฝนตก พระอาจารย์ทั้งสองได้ใช้พระบรมมหาราชวังสำหรับตั้งบริกรรมทางอาโปกสิณและเจริญพุทธมนต์ขอฝน พอถึงกำหนดวันสัตตัญญาก็เกิดเมฆขึ้นทั้ง ๘ ทิศ ฝนตกลงมาเป็นอันมาก หรือถ้าเกิดไข้แพร่ระบาด พระองค์โปรดนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เข้ามาเจริญพุทธมนต์และให้ยิงปืนอาถรรพ์หามงคล 10 นัดบ้าง 15 นัดบ้าง ครั้นรุ่งเช้าก็ให้เลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์ด้วยอาหารอันประณีต” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:144-145)

ดังนั้นพิธีต่างๆ ที่ราชสำนักประกอบนั้น ล้วนแต่มีความหมายทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์หรือเพื่อเพิ่มอำนาจและบารมีให้กับผู้ประกอบพิธี นอกจากนี้บางพิธีก็จัดขึ้นเพื่อการจัดระเบียบในการปกครอง เพื่อตรวจสอบความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์ของผู้ได้ปกครองทั้งหลาย และบางพิธีก็เพื่อความร่มเย็นและความสงบสุขของราชอาณาจักร บางพิธีพระมหากษัตริย์อยุธยาที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นพระราชพิธีเสด็จบูชาพระพุทธบาท ซึ่งการ

ประกอบพิธีนี้ก็น่าจะมีแนวคิดทางการเมืองแฝงอยู่ด้วย โดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ให้ความสำคัญกับพิธีนี้มากซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ประเพณีการบูชาพระพุทธรบาท

หลักฐานการบูชาพระพุทธรบาทของไทยเก่าแก่กว่าในพม่า และรอยพระพุทธรบาทที่เก่าแก่ที่สุดที่พบคือรอยพระพุทธรบาทคู่ซึ่งพบที่สระมรกต อำเภอโลกปิบ จังหวัดปราจีนบุรี (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533:36) การบูชาพระพุทธรบาทไม่ได้มีเพียงในอาณาจักรอยุธยาเท่านั้น ศรีลังกา พม่าก็มีประเพณี การบูชาพระพุทธรบาทเช่นเดียวกัน คำนานและความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นทวีปเอเชีย โดยเฉพาะในประเทศที่นับถือพุทธศาสนานั้น เชื่อว่าพระพุทธรบาทเคยเสด็จมายังดินแดนแถบนี้เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งทั้งพม่าและไทยต่างก็เชื่อว่าแม่น้ำนันทนาและภูเขาสัจจพันธ์ในพุทธประวัติอยู่ในดินแดนของตน(นันทนา ชุตินวงศ์, 2533:37)

รอยพระพุทธรบาทที่สำคัญมากที่สุดสำหรับคนไทยสมัยอยุธยาคือรอยพระพุทธรบาทบนเขาสุวรรณบรรณพต พระพุทธรบาทรอยนี้คงจะเป็นมิ่งขวัญแห่งอาณาจักรและเป็นที่มาแห่งอนุภาพทั้งทางโลกและทางธรรมของพระมหากษัตริย์ (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533 :37) การค้นพบรอยพระพุทธรบาทในสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้นเป็นไปตามที่ทางลังกาทูกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยามีรอยพระพุทธรบาทอยู่เหนือยอดเขาสุวรรณบรรณพต เมื่อพระองค์ได้พบเห็นรอยพระพุทธรบาทตามที่พรานบุญได้พบและเจ้าเมืองสระบุรีได้รายงานเข้ามา สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองก็เห็นว่าเป็นรอยพระพุทธรบาท “มีลายลักษณะ กงจักร ประกอบด้วยอัญมณีประดับประดาด้วยเพชรและมณีประดับประดาด้วยพระบาบมีแล้ว ตรงกับที่ลังกาทูกเข้ามา” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลข เล่ม 2, 2516:2-3)

การเสด็จนมัสการพระพุทธรบาทเริ่มตั้งแต่ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้นไป ซึ่งการบูชาพระพุทธรบาทนี้เป็นงานใหญ่ที่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์

บ้านพลูหลวงยึดถือปฏิบัติเป็นพระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ รวมทั้งการบูชาและตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ ให้สวยงามด้วย

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทันทที่ที่พระองค์ทอดพระเนตรว่าเป็นรอยพระพุทธบาท พระองค์ได้ “ถวายทักษ์เหนื่อพระอุตมางคศิโรตม์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เป็นหลายครา กระทำสักการบูชาด้วยรูปเทียนคันทรสจะนับมิได้ ทั้งท้าวพระยา เสนาบดีกระวีราช นักปราชญ์บัณฑิตยชาติทั้งหลายก็ถวายวันทนประณมน้อมเกล้า ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ต่างคนมีจิตโสมนัสปราโมทย์ยิ่งนัก” (พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ,2516:3)

การค้นพบรอยพระพุทธบาทในสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมน่าจะเป็นการเพิ่มความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์และเป็นการค้นพบรอยพระพุทธบาทในสมัยของพระองค์เป็นการแสดงถึง “บุญสมภาร” ที่ได้รับสะสมมาตามแนวคิดของพุทธศาสนา เพราะการค้นพบรอยพระพุทธบาทเท่ากับว่าดินแดนนี้ พระพุทธองค์เคยเสด็จมาจึงมาประทับรอยพระบาทไว้ ให้พุทธศาสนิกชนได้บูชา ดินแดนนี้จึงกลายเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดได้ค้นพบ และได้อุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไปย่อมได้มาซึ่งอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม

การบูรณะพระพุทธบาทเริ่มขึ้นโดยที่พระเจ้าทรงธรรมโปรดให้สร้างมณฑปสวมครอบรอยพระพุทธเจ้า สร้างพระอุโบสถ วิหารการเปรียญ กุฎีสงฆ์ นอกจากนี้ยังให้สร้างถ้องถ้องตัดถนนกว้างสิบวาตรงไปถึงท่าเรือ และให้สร้างพระราชนิเวศน์ตำหนักฟากตะวันออกตั้งชื่อว่า พระตำหนักท่าเจ้าสนุก การสร้างและบูรณะบริเวณรอบพระพุทธบาทใช้เวลาถึง 4 ปี จึงสำเร็จแล้ว พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปฉลองมิงานสมโภชถึง 7 วัน 7 คืน (พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:3)

การบูรณะพระพุทธบาท เมืองสระบุรีได้รับการตกแต่งอีกครั้งหนึ่งในสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ก่อนที่พระองค์จะปราบดาภิเษกนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาตากลาโหมสุรียวงค์ ซึ่งอำนาจจากโอรสของพระเจ้าทรงธรรมหลังจากที่ได้ปราบดาภิเษกแล้วพระองค์ก็เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท โปรดให้ช่าง

ขึ้นไปตกแต่งพระตำหนักใต้ธารทอง ให้ไขน้ำมาแต่ธารทองแดงให้สนุกสนาน และสลดมารคแต่ท่า เข้าสนุกขึ้นไปท้ายพิภพนั้น คิดให้มีน้ำและศาลาโคจรระยะทาง ที่คนจะได้อาศัย... สร้างศาลาขุดบ่อบางโขมด ตำบลบ่อโศกนั้นให้ขุดบ่อริมต้นโศกจึง ให้ชื่อว่าบ่อโศกแล้วให้ขุดบ่อทำศาลากลางทาง... สามเณรจึงว่าศาลาทั้ง 5 ห้องคันเสียดัก 2 ห้องก่อเป็นฝากรงให้ตีคนจะได้อาศัยนอน ถ้าไม่มีฝาเสียดักจะกินเสียดักข้างทั้งปวงฟังเจ้าเณรว่าเห็นชอบก็ทำตาม ครั้นทำแล้วจึงให้นามว่าศาลาเจ้าเณร นอกจากนี้ยังได้ตกแต่งพระตำหนักกรมตำรวจธารทองแดงกิดทอน้ำเปิดปิดให้ไหลเชี่ยวมาแต่ธารทองแดง และตั้งชื่อว่าพระราชนิเวศน์ธารเกษม การตกแต่งพระราชนิเวศน์ธารเกษมธารทองแดง และบริเวณพระพุทธบาทและสลดมารคทั้งปวง 3 เดือนก็แล้วเสร็จ พอถึงเดือน 4 ขึ้น 2 ค่ำ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท (พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:12-14)

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มักจะเสด็จไปบูชาพระพุทธบาท ถ้าพระมหากษัตริย์องค์นั้นได้ขึ้นครองราชสมบัติ และจัดระเบียบการปกครองเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระนารายณ์เองก็เสด็จนมัสการพระพุทธบาททุกปี และเสด็จประทับพระราชนิเวศน์ธารเกษมให้จัดการละเล่นสมโภชมหรสพถวายพุทธสมโภช 3 วันตามโบราณราชประเพณี และพระองค์ทรงโปรดให้ตกแต่งทิวปรางสลดมารคแต่พระพุทธบาท โดยทำขุดถนนและทำศิลาเป็นทางหลวงตลอดคดราบเท่าถึงเมืองลพบุรี ทรงให้ตกแต่งทางคันทะเลชุบศรและทางสระแก้ว และทางท่าเรือตำบลพระตำหนักท่าเจ้าสนุกแล้ว ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์พระมณฑปพระพุทธบาทที่ชำรุดนั้นแล้วเสด็จทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นศาสนูปถัมภกโดยเอนกนุประการ (พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:111)

สมเด็จพระนารายณ์พระองค์ก็อุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งดังที่กล่าวมาพระองค์ก็เสด็จบูชาพระพุทธบาททุกปี นอกจากนี้ยังบูรณะและให้ตัดถนนหลวงจากพระพุทธบาทที่องสระบุรีตรงมายังเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นพระราชนิเวศน์ที่พระองค์มักจะใช้ประทับเป็นส่วนใหญ่ตลอดรัชกาลของพระองค์

ลักษณะของพิธีบูชาพระพุทธรบาท

สมัยอยุธยาตอนปลายพิธีบูชาพระพุทธรบาทจะจัดอย่างอลังการ พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการบูรณะตกแต่งเส้นทางสู่ พระพุทธรบาทจนกลายเป็นเส้นทางหลวงที่สามารถเดินทางได้สะดวกสบาย โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์พระองค์ทรงให้ เจ้าพนักงานตัดเส้นทางจากพระพุทธรบาทมาสู่พระตำหนักลพบุรี ส่วนในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงว่าพระองค์มักจะเสด็จนมัสการพระพุทธรบาททุกปีจะขาดเฉพาะปีที่พระองค์ประชวรเท่านั้น (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:222)

การจัดพิธีนมัสการพระพุทธรบาทมักจะทำอย่างยิ่งใหญ่ บันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสกล่าวถึงว่า สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพวกเข้ารีตที่ดองถูกเกณฑ์ไปเตรียมของหวานสำหรับใช้เป็นเสบียงในงานนมัสการพระพุทธรบาท (ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 9, 2508:336) และพระราชพงศาวดารยังได้กล่าวถึงการแต่งเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ที่จะเสด็จงานนมัสการพระพุทธรบาทอย่างอลังการเหมือนกัน โดยพระราชพงศาวดารได้บรรยายการทรงเครื่องของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า “ทรงเครื่องสิริราชอลังการสรรพภรณ์บวรวิภูสิต สำหรับพิชัยราชยุทธ ทรงราชอาวุธสรรพเสร็จก็เสด็จสู่เรือพระที่นั่งสมรรถชัยอันอำไพด้วยเศวตฉัตร หนักพระอภิรมหุมสาย พรายพรรณกลั่งกลดบดบังพระสุริยบังแทรกสลดอน สลับจามรสล้างสว่างไสวไฟโรจน์ด้วยขนิดรงเทียวรวชเป็นทิวแหวดูแพรวพรายระย้าระยับ จับแสงสุริยวโรภาสผ่องพื้นอัมพรพิถิเลือก่องส่องแสงจันทร์แจ่มฟ้า คายคาด้วยเรือคั้งกันและเรือพระประเทียบเรียงราย เรือพระราชวงศ์ศานวงศ์ เสนาพฤตมาตย์ราชกระวิมนตรีมุขถูกขุนทั้งหลาย รายเรียงจับฉลากเป็นคู่ดูพันลึกกึกก้องกาลหลด้วยศัพท์สำเนียงประ โคมมีกลองชนะแตรตั้งขั้ฆ้องชัย ฆ้องใหญ่ ฆ้องกระแตแซ่เสียงสนั่นนฤนาท ก็ขยายพยุหยาตราคลาดเคลื่อนเลื่อนกระบวนหน้าหลังคั้งคั้งท้องแฉวนที” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:157-158)

การเดินทางจากพระนครศรีอยุธยาเป็นการเดินทางโดยทางน้ำรวมระยะทางประมาณหนึ่งโยชน์ก็บรรลุถึงพระตำหนักพระนครหลวง ซึ่งเป็นสถานที่พักจุดแรกของขบวนเรือ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงใช้เป็นที่ “เสวยกระยาหาร” และพระองค์จะ “เสด็จเข้าที่บรรทม ครั้นเพลาสองนาฬิกาจึงลงเรือเคลื่อนขบวนต่อไป” การเดินทางจากพระตำหนักพระนครหลวงรวมระยะทางหนึ่งโยชน์ก็จะถึงตำหนักท่าเจ้าสนุกซึ่งเป็นที่พักแห่งที่สองของขบวนนมัสการพระพุทธบาทและ “พระมหากษัตริย์จะประทับอยู่ที่ตำหนักนี้สองเวร” หลังจากนั้นเป็นทรงเปลี่ยนจากขบวนชลมารคเป็นสถลมารครวมระยะทางประมาณ 550 เส้นก็จะบรรลุถึงเชิงเขาสุวรรณบรรพต ซึ่งในบริเวณนี้เองที่พระมหากษัตริย์จะต้อง “ทรงรำพระแสงของ้าวเหนือตระพองข้างคันสิ้นวาระสามนัด เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาโดยราชประเพณี” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:158-159) หลังจากเสร็จพิธีรำถวายพระพุทธบาทแล้ว พระมหากษัตริย์จะทรงช้างต่อไปอีกประมาณ 50 เส้นจะบรรลุถึงพระตำหนักธารเกษมและใช้เป็นที่ประทับแรมในคืนนั้น เมื่อรุ่งเช้าพระองค์จะเสด็จขึ้นนมัสการพระพุทธบาทพร้อมกับเหล่าขุนนางทั้งหลาย พระราชบุตร พระราชธิดา กรมฝ่ายหน้า กรมฝ่ายใน (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516: 159)

หมายกำหนดการของการเสด็จนมัสการพระพุทธบาทของพระมหากษัตริย์อยุธยาจะใช้เวลาเจ็ดวันเจ็ดคืน นอกจากนำเหล่าบริวารทั้งหลายไปนมัสการพระพุทธบาทแล้ว พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในระหว่างที่พระองค์ประทับที่สระบุรีคือการโปรยทาน และการแจกทาน เพราะหลังจากที่พระองค์เสร็จสิ้นภาระกิจการนมัสการพระพุทธบาทแล้ว “พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปตามไหล่เขาเสด็จนั่งเหนือแท่นศิลาใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงโปรยสุวรรณัฐพระราชทานแก่พสกนิกรทั้งหลายเป็นอันมาก” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:159) ในช่วงกลางคืนตลอดงานที่พระองค์ประทับอยู่จะจัดงานสมโภชพระพุทธบาทพร้อมทั้งถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ เมื่อเสร็จสิ้นพระราชกรณียกิจในการบูชาพระพุทธบาทแล้ว พระมหากษัตริย์จะเสด็จประพาสธารทองแดง เมื่อครบ

เจ็ดวันก็จะยกขบวนกลับพระนครศรีอยุธยา (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถ เลขา เล่ม 2, 2516:159)

ประเพณีการเสด็จนมัสการพระพุทธบาทเริ่มตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา และโดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนปลายประเพณีการเสด็จนมัสการพระพุทธบาทกลายเป็นพระราชกรณียกิจประจำปีของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ การเสด็จนมัสการพระพุทธบาทและการบูรณะพระพุทธบาทเป็นสิ่งที่โดดเด่นมาก อาจจะเป็นเพราะว่าในสมัยของพระเจ้าทรงธรรมนั้น เมื่อมีการค้นพบรอยพระพุทธบาทก็อ้างว่าตรงกับที่ลังกาบอกเข้ามาว่าในกรุงศรีอยุธยามีรอยพระพุทธบาทอยู่ที่ยอดเขาสุวรรณบรรพต เมื่อถึงสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศศาสนาพุทธในลังกาเสื่อมลง เมื่อต้องการฟื้นฟูพุทธศาสนาจึงเข้ามาติดต่อขอสมณทูตจากกรุงศรีอยุธยา ทำให้กรุงศรีอยุธยา กลายเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนาอย่างแท้จริง แม้แต่ดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดพุทธศาสนาก็ไม่สามารถเทียบได้ ดังนั้นกรุงศรีอยุธยาจึงกลายเป็นดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์

ความศักดิ์สิทธิ์ของดินแดนจะเห็นได้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น ถ้าผู้ปกครองอุปถัมภ์พุทธศาสนาและในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมีการขุดพบบ่อทองคำที่เมืองกุย พระองค์จึงโปรดให้หล่อเป็นพระพุทธบาทจำลองและคอกบัวทองคำ เพื่อนำไปประดิษฐานที่พระพุทธบาท เมืองสระบุรี ซึ่งพระองค์โปรดให้จัดการสมโภชพระพุทธบาททองคำขึ้นถึงสองครั้ง ครั้งแรกในเดือนยี่ขึ้นสิบห้าค่ำซึ่งตรงกับวันที่ 2 เดือนมกราคม พ.ศ. 2292 และครั้งที่สองในวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2292 เช่นเดียวกัน พิธีแห่พระพุทธบาทจำลองจัดขึ้นในช่วงกลางคืนเป็นการแห่รอบพระราชวังหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้เข้าร่วมขบวนด้วยพระองค์เอง พร้อมด้วยเหล่าขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย (ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 9, 2508 :320)

การบูรณะพระพุทธบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นพระมหากษัตริย์ที่นำพุทธศาสนามาใช้ปกครองอาณาจักร ด้วยการสร้างเสริมฐานะของพระองค์ให้เป็นพระมหากษัตริย์แบบ “ธรรมราชา” เพื่อเพิ่มบารมีในทางการเมืองให้แก่พระองค์ ซึ่งจะเห็นได้จากการบูรณะสิ่งก่อสร้างทางศาสนา และการบูรณะที่สำคัญประการหนึ่งคือการบูรณะพระพุทธบาทใหม่ทั้งหมดในสมัยนี้ เป็นการแสดงฐานะของผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา โดยพระองค์ดำริว่า “พระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพตนั้น มีวัดวาอารามที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อนให้สร้างขึ้นชำรุดทรุดโทรมมาก จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งสิ้น” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:151)

การบูรณะวัดพระพุทธบาทให้เป็นสถานที่สวยงามและยังเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ เพราะว่ารอยพระพุทธบาทเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าดินแดนนี้เป็นดินแดนที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาจึงประทับรอยพระบาทไว้ ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดได้ครอบครองเท่ากับว่าเป็นการประกาศความมีบุญญาธิการ จึงโปรดให้ “ลงรักปิดทองมณฑปที่ครอบพระพุทธบาทข้างในให้แผ่นเงินทองเต็มตลอด พื้นฝาผนังให้ประดับกระจกงดงาม บนเพดาน และซ็อนนั้นก็ให้ลงรักปิดทองฉลุเป็นกระหนกช่อห้อย แขนงโคมแก้ว โคมระย้าสีต่าง ๆ ที่รอยพระพุทธบาทนั้นให้บุทองคำเป็นลายบัวหงายประดับรอบ ประดับพลอยทับทิมสวมครอบลงข้างบนพระพุทธบาท” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:151)

นอกจากนี้ พระองค์ยังให้บูรณะสิ่งก่อสร้างบริเวณโดยรอบพระพุทธบาท “ประตูเข้าออกนั้นให้ประดับด้วยมุกเป็นลวดลายกันสาครอบ มณฑปนั้นให้มุงด้วยกระเบื้องแล้วด้วยศิบุกทั้งสิ้น ตามลวดลายมณฑปนั้นให้ลงรักปิดทองเป็นพื้นระเบียงรอบมณฑป และพื้นระเบียงให้ประดับปูลาดด้วยอิฐศิบุกทั้งสิ้น แล้วให้ก่อพระเจดีย์ศิลาอ่อน แล้วให้ก่อกำแพงแก้วด้วยอิฐศิบุกรอบลานพระพุทธบาท มีด้านกว้างและด้านยาวออกไปจากมณฑปด้านละ 20 วา แล้วลงรักปิดทองทำเป็นกอบัว ใบบัว ดอกบัวบุทองแดง ประดับลงรักปิดทองพาดกำแพงรอบ สร้างพระ

พุทธรูปประดับมุกไว้องค์หนึ่งและก่อตึกภิมทาการ สำหรับเก็บสิ่งที่คนนำมาบูชา พระพุทธบาทจัดให้มีเจ้าพนักงานรักษา” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2515:152)

การบูรณะพระพุทธบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เป็นการเน้นความมีบารมีของพระองค์ และทำให้พระพุทธบาทกลายเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา เมื่อผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเข้ามานมัสการเพื่อเพิ่มความเป็นสิริมงคลให้แก่ตนเอง จึงเป็นการประกาศพระบารมีและความเป็นธรรมราชาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ให้แผ่ไพศาล

จุดประสงค์การบูรณะพระพุทธบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระองค์ไม่ต้องการให้สถานที่นี้รุ่งเรืองและงดงามแต่เพียงในสมัยของพระองค์เท่านั้น แต่ต้องการให้พระพุทธบาทกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญทางศาสนาตลอดไป เพราะพระองค์ได้สร้างอารามขึ้นให้พระพระครูมหามงคลเทพมุนี พระครูวินัย อยู่ประจำพระอารามให้คอยดูแล “ซ่อมแซมมิให้ชำรุดทรุดโทรม” และยังให้ราษฎรในตำบลบ้านขุนโกลน เป็นช่วยจี๊ซิ่ง น้ำมัน สำหรับใช้จุดบูชาพระพุทธบาท (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด , 2515:152)

ดังนั้น การบูรณะพระพุทธบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งมีมากกว่าทุกสมัยที่ผ่านมา เป็นการทำให้สร้างความชอบธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป และเป็นการเน้นว่าพระองค์เป็นผู้ที่คู่ควรจะได้ครองราชสมบัติ เนื่องจากเป็นผู้มีบุญญาธิการและฝักใฝ่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาซึ่งผลย่อมจะนำมาซึ่งความสงบสุขของอาณาจักร

ความเกี่ยวพันระหว่างศาสนากับการเมือง

นอกจากพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาประจำอาณาจักรอยุธยาแล้ว แนวคิดของพุทธศาสนายังส่งเสริมให้ผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์สามารถนำไปปรับใช้เพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในการปกครองอาณาจักรของพระองค์ ส่งเสริม

ความมั่นคงของอาณาจักร และยังนำแนวคิดคำสอนของพุทธศาสนาไปใช้จัดระเบียบในการปกครองด้วย ทั้งนี้ในโลกของพุทธศาสนาหลักธรรมคำสอนจะเป็นไปในแนวทางเดียวกัน และฐานะที่เป็นศาสนาประจำอาณาจักร ประชาชนย่อมเข้าใจในแนวคิดและหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อรัฐหรือผู้ปกครองนำแนวคิดทางการเมืองผสมผสานกับแนวคิดทางศาสนา หรือใช้พิธีกรรมของศาสนาเข้ามาสนับสนุนย่อมทำให้ผลนั้นสัมฤทธิ์โดยง่าย เพราะทุกคนมีความเชื่อในแนวเดียวกัน

อาคม พัตริยะได้แสดงความเห็นว่าการเมืองนั้นเกี่ยวเนื่องกับศาสนา คือ “การทำนุบำรุงศิลปะ งานสร้างสิ่งสาธารณะของสมัยอยุธยาก็คือวัด” ซึ่งเป็นการทำนุบำรุงสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมไปด้วยในตัว เนื่องจากศิลปกรรมเหล่านั้นนำมาใช้ในการสร้างพระราชวังและวัดเท่านั้น ด้วยเหตุที่ไม่มีสิ่งก่อสร้างสาธารณะอื่นใด แบบแผนทางศิลปะและวัฒนธรรมที่กษัตริย์ทรงบำรุงอยู่นี้ เป็นแบบแผนของศิลปะและวัฒนธรรมของมุลนาย ซึ่งล้วนมีความหมายในทางการเมืองในโลกของมุลนายควบคู่กันไปกับความหมายทางศิลปะ การก่อสร้างที่วิจิตรตระการ โอ่อ่าหรือมั่งคั่งก็ตาม ล้วนเป็นเครื่องแสดงถึง “พระบรมเดชานุภาพ” ของกษัตริย์ที่สามารถจับต้องได้และทำให้ฐานะของกษัตริย์อยุธยาสูงส่งอย่างเห็นได้ชัดจาก “ราชา” ของเมืองคู่แข่งอื่นๆ ในรัฐโบราณเหล่านี้ไม่อาจจะแยกศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมออกจากการเมืองได้ (อาคม พัตริยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527:25-26)

การสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวงของสมเด็จพระเพทราชาก็เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาเพราะก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชสมบัตินั้นพระองค์ก็มีความสัมพันธ์อันดีกับภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีฐานะเป็นพระสังฆราชแห่งเมืองละโว้ นอกจากนี้พระองค์ทรงอาศัยพระภิกษุเป็นตัวกลางยุ่งให้ก่อการจลาจลขึ้นตามหัวเมือง ซึ่งสมเด็จพระเพทราชาได้พยายามนำประชาชนเข้ามามีส่วนในแนวร่วมของพระองค์เพื่อต่อต้านฝรั่งเศสและสมเด็จพระนารายณ์ โดยอาศัยความร่วมมือกับพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ยังอาศัย “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น และกลอนเพลงยาวนี้ได้บรรยายถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะ

นั่นว่าเป็นเพราะว่าสมเด็จพระนารายณ์ และพระราโฆบายของพระองค์คือการไม่เคารพต่อหลักการแห่งทศพิธราชธรรมและเป็นเหตุผลสำคัญที่ก่อให้เกิดความวิปริตต่างๆ แก่บ้านเมือง ดังนั้นด้วยการร่วมพันธมิตรกับพระสงฆ์ทำให้สมเด็จพระเพทราชาสามารถยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ได้สำเร็จ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2537:66-77)

หลังจากยึดอำนาจได้สำเร็จแล้ว สมเด็จพระเพทราชาทรงไม่ยอมรับการขึ้นครองราชสมบัติ แต่ขณะที่พระองค์เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาการปรากฏของพระบรมลัทธิรักษาตุ เป็นการแสดงว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญบารมีที่สามารถจะขึ้นปกครองบ้านเมืองได้ ซึ่งเป็นการแสดงความชอบธรรมอย่างหนึ่งในการจะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ท่ามกลางความขัดแย้งต่างๆ แม้ว่าเหตุผลทางบารมีของสมเด็จพระเพทราชาจะทำให้พระองค์สามารถปราบดาภิเษกได้ในเวลาต่อมา แต่ความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ก็ยังคงถูกท้าทายด้วยกลุ่มอำนาจต่าง ๆ อีก แต่พระองค์ก็ทรงสามารถปราบปรามได้

กรณีของกบฏธรรมเถียรซึ่งอ้างว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศฟื้นขึ้นมา และซ่อนสมุญผู้คนจากหัวเมืองสระบุรีและแขวงขุนละคร บุกลงมาถึงพระตำหนักนครหลวงก็ให้คนลอบเข้ามานิมนต์พระพรหม ฦ วัดปากคลองช้าง ว่าเจ้าฟ้าอภัยทศเสด็จมาประทับที่ตำหนักพระนครหลวง จึงให้มานิมนต์พระคุณเจ้าไป ซึ่งพระพรหมวัดปากคลองช้างคงจะมีความสนิทสนมกับเจ้าฟ้าอภัยทศมาก่อน ธรรมเถียรจึงฉวยโอกาสนี้หวังให้พระภิกษุรูปนี้เข้าร่วมด้วยเพื่อเป็นการแสวงหาผู้คนเพิ่ม แต่พระพรหมก็คงจะรู้เท่าทันจึงประกาศว่า “ถ้าและลูกกูยังอยู่จริง ไหนเลขจะอยู่แต่ที่พระนครหลวงเล่า ก็จงลงมาถึงที่นี่ การทั้งนี้โกหกหาจริงไม่ สูเจ้าอย่าเชื่อถือ ถ้าและผู้ใดเชื่อมั่นผู้นั้นก็จะพลอยตายเสียเปล่าเป็นมันคง ผู้ซึ่งมานิมนต์ได้ยินคังนั้นก็กลับไปบอกกันต่างคนต่างแตกหนีออกเสียเป็นอันมาก”

ขุนหลวงสรศักดิ์เองขณะที่พระองค์ดำรงตำแหน่งเจ้าวังหน้านั้น เมื่อคราวเกิดกบฏก่อนที่จะทรงยิงปืนใหญ่ใส่กลุ่มกบฏพระองค์ก็ยังอธิษฐานว่า “ถ้าและข้าพเจ้ามีบุญญาฤทธิสังขารบารมีมาก อาจสามารถจะดำรงราชสมบัติในเสวตฉัตรเฉลิมแผ่นดินประเทศสยามไซ้ร ขอให้กระสุนปืนใหญ่ตกต้องคัสกรให้พินาศ”

(พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:34) หรือภายหลังที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระราชพงสาวดารฉบับต่าง ๆ ก็กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์ที่มีนิสัยโหดร้าย “พอพระทัยเสวยน้ำจิ้มแล้วเสพสังวาสด้วย อรุณี อิตติสตรีเพศเด็ก 11-12ปี ถ้าสตรีใดเสือกคั้น โกรงไปทรงพระโกรธ ลงพระอาญาตองยอออกตายกับที่ ถ้าสตรีใดไม่คั้นเสือกโกรงนิงอยู่ ชอบพระอัชฌาสัย พระราชทานบำเหน็จรางวัล” และนอกจากนี้พระองค์ยังชอบเสด็จประพาสมังฆาชาตินาก ฉลามในชลมารคทางทะเลเกาะสีชัง เขาสามมุก และประเทศที่โดย้อมเสวยน้ำจิ้มไปพลาง ถ้าหมู่พระสนมนางในมหาดเล็กชาวที่ทำให้เรือพระที่นั่งโกรงไหวไปมิได้พระวิจารณ์ะ ปราศจากพระกรุณาญาณ ลูอำนาจแก่โทษดำรัสให้เอาผู้นั้นเกี่ยวเบ็ดลงไปกลางทะเล ให้ปลาฉลามกินเป็นอาหาร” (พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ, 2506:424-425) แม้ว่าพระราชพงสาวดารฉบับนี้จะกล่าวถึงความโหดร้ายของสมเด็จพระเจ้าเสือ แต่ก็ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาของพระองค์ไว้อย่างละเอียดด้วยเช่นกัน และยังกล่าวถึงการรำดาบเพื่อเป็นพุทธบูชาในคราวที่พระองค์เสด็จนมัสการพระพุทธบาทในเดือน 3 แรม 5 ค่ำ ปีขเลนพทก และพระองค์ยังนำทองพระบรมโกศของสมเด็จพระเทพราชามาหลอมเป็นเงินมูลค่าสองไพใส่ลูกมะนาวแขวนต้นกล้วยฤกษ์ เพื่อเป็นการบริจาทานด้วย (พระราชพงสาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ , 2506:419-425)

ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระพระองค์ยังต้องอาศัยพระภิกษุช่วยตัดสินกรณีการชลอพระพุทธไสยาสน์ เมื่อเกิดความเห็นที่ขัดแย้งกันของเจ้าวังหน้ากับพระยาราชสงครามปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระก่อนการสวรรคตของพระองค์ เจ้าฟ้านเรนทรซึ่งไม่ปรารถนาในราชสมบัติได้ออกผนวช เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการสืบราชสมบัติ เพราะถ้าพระองค์ไม่ผนวชก็น่าจะได้ครองราชสมบัติ แม้ว่าเจ้าวังหน้าซึ่งดูเหมือนว่าจะเต็มใจถ้าเจ้าฟ้านเรนทรได้ครองราชสมบัติ แต่ด้วยเหตุผลทางด้านความเหมาะสมและบารมีทางการเมืองคาดว่าเจ้าฟ้านเรนทรคงจะสละราชสมบัติหรือถวายราชสมบัติให้แก่เจ้าวังหน้า ดังนั้นเมื่อพระองค์สบโอกาสจึงออกผนวชทำให้หลุดพ้นจากความยุ่งยากที่พระองค์จะต้องเผชิญ แต่อย่างไรก็ตาม ศาสนากับการเมืองก็เกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออกดังที่อาคม พัตริยะได้กล่าวไว้ ซึ่ง

แม้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเองเมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระประชวรหนัก ออกหลวง Tja Seen รวบรวมผู้คนมากถึง 12,000 คน จากหัวเมืองเหนือเหมือนว่ากำลังเตรียมจะเข้ายึดพระราชวังหลวง ซึ่งเหตุการณ์ในคราวนี้ทำให้สมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงสั่งประหารชีวิตคนของเจ้าวังหน้าคือ Okluang Tja Seen แต่เมื่อเจ้าวังหน้าทรงรู้เรื่องนี้ได้พยายามจะขอเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แต่ถูกขุนนางชั้นผู้ใหญ่ขัดขวาง ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงความบริสุทธิ์ใจ พระองค์จึงตัดสินใจออกผนวช (Dhiravat na Pombejra ในวินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ ,2537 :141) แต่การผนวชของพระองค์ก็เปิดโอกาสให้สมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงอ้างได้ว่าทำไมได้มอบราชสมบัติให้ทั้งสองพระองค์นั้นเป็นเพราะว่าทรงผนวชอยู่ ดังนั้นจึงเกิดสงครามชิงราชสมบัติขึ้นอย่างใหญ่โตมากกว่าครั้งใด ๆ

การหลีกเลี่ยงภัยทางการเมืองโดยอาศัยศาสนาก็ใช้ได้เป็นบางครั้ง ส่วนใหญ่ ผู้ที่หนีไปพึ่งศาสนา มักจะได้รับการให้อภัย แต่กรณีของขุนนางสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระไม่ว่าจะเป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดีจิน นายเสม พระยาพิชัยราชา นายพูน พระยายมราช คนเหล่านี้ได้ลี้ภัยทางการเมืองด้วยการหนีไปบวชเป็นภิกษุที่เมืองสุพรรณบุรี แต่ก็ไม่สามารถรอดพ้นจากการกวาดล้างของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ แต่พระองค์ก็ทรงรู้ว่าถ้าเป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแล้วก็จะไม่กล้าประหารชีวิตใครก็ตามที่อยู่ในเพศบรรพชิต ดังนั้นพระองค์จึงให้แขกมลายู เป็นผู้ประหารชีวิตขุนนางเหล่านั้น (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลข่า เล่ม 2, 2516:213)

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้นแม้ว่าเจ้าฟ้านเรนทรจะอยู่ในเพศบรรพชิตแต่ด้วยความสนิทสนมระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมโกศกับเจ้าฟ้านเรนทรทำให้เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนพิทักษ์หวาดระแวงในความสัมพันธ์นี้ถึงกับทรงลงมือลอบสังหารเจ้าพระองค์นี้ แต่เมื่อทำไม่สำเร็จพระองค์ทรงต้องลี้ภัยทางการเมืองด้วยการออกผนวช ซึ่งทำให้พระองค์ไม่สะดวกดำเนินการทางการเมืองต่อไปได้อีก กระทั่งเมื่อพระราชมารดาของพระองค์สิ้นพระชนม์ และได้ขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระราชทานอภัยโทษให้

สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ชื่อว่าศาสนาพุทธเฟื่องฟูมาก เมื่อถึงกาลซึ่งนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ต้องการที่จะฟื้นฟูพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นจึงส่งสมณทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเพื่อขอภิกษุไปทำพิธีอุปสมบทและฟื้นฟูสถาบันสงฆ์ในอาณาจักรลังกา พระราชกรณียกิจนี้ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้รับการยกย่องและสรรเสริญเป็นอันมาก เพราะทำให้กรุงศรีอยุธยา กลายเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา พระสงฆ์นำโดยพระอุบาลีและพระอริยมุนีได้เดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อไปฟื้นฟูพุทธศาสนายังลังกา (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:235)

ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศก็เกิดการชิงราชสมบัติขึ้น เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีถูกบีบบังคับให้ออกผนวชเพื่อเปิดทางให้แก่เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตได้ดำรงตำแหน่งเจ้าวังหน้า แต่เมื่อข่าวว่าสมเด็จพระเจ้าบรมโกศสวรรคตพระองค์ก็ลาจากเพศบรรพชิตทันที และร่วมมือกับเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเตรียมการชิงราชสมบัติกับเจ้าต่างกรมทั้งสามคือเจ้าฟ้ากรมหมื่นสุนทรเทพ เจ้าฟ้ากรมหมื่นเสวกภักดี และกรมหมื่นจิตรสุนทร ความขัดแย้งครั้งนี้จะเกิดเป็นศึกใหญ่อีกครั้งหนึ่ง แต่เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตได้อาศัยพระราชอาณาเขตนั้ใหญ่คือพระธรรมโคตม วัดธรรมิกราช พระธรรมเจดีย์ วัดสวนหลวงศพนสวรรค์ พระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคค์ พระเทพมุนี วัดกุฎีดาว พระเทพกระวี วัดพระรามาวาส พระราชาคณะทั้งห้ารูปนี้ได้เกลี้ยกล่อมให้เจ้าต่างกรมทั้งสามทิ้งอาวุธ และให้ลงมาปรองดองกันตามคำสั่งสุดท้ายของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งพระราชกณณนี้ต้องเกลี้ยกล่อมถึงสองครั้ง เจ้าต่างกรมทั้งสามจึงยอมลงมาร่วมสร้างพระศพด้วย และด้วยกุศโลบายนี้ทำให้เจ้าต่างกรมทั้งสามถูกกำจัดโดยง่าย ทำให้เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตและเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีได้รับชัยชนะในครั้งนี้ ด้วยความช่วยเหลือของพระสงฆ์ (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2516:244-245)

ดังนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าศาสนจักรกับอาณาจักรมีลักษณะที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ศาสนจักรไม่สามารถจะอยู่ได้ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายอาณาจักร และในทางกลับกันอาณาจักรก็อาจจะวุ่นวายถ้าประชาชนทั้งหลายไม่เชื่อในคำสั่งของผู้ปกครองดังที่ วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวไว้ว่า

ถ้าพญาองค์ใดก็ตามได้เสวยราชสมบัติแล้ว และทำ
 ความชอบแล้ว ไพร่ฟ้าทั้งหลายก็อยู่เย็นเป็นสุข
 เพราะบุญสมภารของท่านผู้เป็นเจ้าจอม แลข้าว น้ำปลา
 อาหาร แก้ว แหวนแสนสักเนาว์รัตนะ เงินของผ้าผ่อน
 แพรพรรณนั้นก็บริบูรณ์ อีกฝูงเทวาฟ้าฝนนั้นก็ตกชอบ
 ฤดูกาลบ่มิน้อยบ่มิมาก ทั้งข้าวในนาทั้งปลาในน้ำก็
 บ่มิห่อนรู้ร่วงโรย เสียไปด้วยฝนแล้งด้วยแล้งเลย อนึ่ง
 วันคืนแลปีเดือนทั้งหลายบ่มิห่อนรู้ยากเลย อนึ่งฝูง
 เทพดาอารักทั้งหลาย อันอยู่รักษาเป็นเสื่อบ้านเสื่อเมือง
 นั้น ท่านก็รักษาคุณเกรงท้าวพญา ผู้ใดมิกระทำความชอบ
 ธรรมใส่เทวานั้นก็พิปริต แม้ทำไร่นาก็ บันดาลให้
 เสียหายด้วยแล้งแลฝนแล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
 ผู้ใดมีบุญมีสมภารจึงกระทำตามใช้ ผู้ใดบุญน้อยบ่มิอาจ
 ทำตามได้ (ไตรภูมิพระร่วง, มปป:118)

การบูรณะสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็น
 ไปตามแบบแนวคิดของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นธรรมราชา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรม
 โกศประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ศาสนา ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาในสมัยของพระ
 องค์รุ่งเรือง และทำให้ภาพพจน์ของพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรม แม้
 ว่าจะไม่มีผลกระทบต่อการเมืองโดยตรง แต่การนำพุทธศาสนามาใช้เสริมการปก
 ครองอาณาจักรจะช่วยให้ผู้ปกครองประสบความสำเร็จในด้านของการเป็นผู้ที่ทรงคุณ
 ธรรมและมีความชอบธรรมในการปกครอง ทั้งนี้เพราะศาสนาเมื่อนำเข้ามาประยุกต์
 ใช้กับการเมืองแล้วจะช่วยลดช่องว่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครอง และช่วย
 สร้างภาพพจน์ของผู้ปกครองให้เป็นผู้ทรงคุณธรรม